

Izvorni znanstveni rad (Original scientific paper)

UDK 347.924(497.6) "1598/1652"

AZRA GADŽO KASUMOVIĆ

Sudski sporovi oko vakufa carskog kzlarage Mustafe

Abstrakt: U radu se govori o uspostavljanju vakufa, te o sudskim procesima između 1598-1652. godine kojim se osporavalo vakufljenje Kzlarage. Brojni sudski procesi iznijeli su na vidjelo sporove između mutevelije i spahije. Spahiji je teško padao prijelaz iz statusa "spahije u selu Gornja Kloka", na čijem se području zasnovala kasaba Novo Jajce, u status spahije u kasabi". Naizmjenične promjene u upotrebi pojma "spahija u selu" u "spahija u kasabi", koje se povremeno uočavaju kroz službene dokumente, ukazuju na to kako je postepeno uspostavljan novi status dvojice mjesnih spahija u kojem su oni izgubili dio svojih prihoda na koje su bili navikli u minulom periodu. Moglo bi se reći da je navedeni sukob u određenoj mjeri oslikavao i sukob interesa, s jedne strane, između timarsko-spahijske organizacije kao primarnog nosioca osvajačkih vojnih operacija, u kojim su učestvovali spahije i vojnici sa neurbanih područja, i s druge strane, između novouspostavljene ustanove vakufa kao nosioca novog urbanog razvoja privilegiranog gradskog područja. Naime Kzlaragin vakuf je, pored toga što je od početka osnivanja raspolagao velikim kapitalom, dobio od države pravo ubiranja desetine sa vakufskih zemljišta kao što je, potom, dobio i desetinu koja je bila nanovo uvedena nakon krčenja pojedinih uvakufljenih zemljišnih parcela koje su prvobitno, tj. u vrijeme uvakufjenja, bile neiskrčene. Na taj način vakufu je bio dodijeljen značajan dio prihoda kakvi su ranije bili dodjeljivani spahiji kao prihodi kojim se timarski sistem održavao na snazi.

Ključne riječi: Vakuf, Novo Jajce (Varcar Vakuf), sudski sporovi, mutevelija, spahija u selu, spahija u kasabi

Abstract: This paper deals with the establishment of the waqf and the judicial procedures between 1598 and 1652 which disputed the endowment of the Kızlar Aga Mustafa. Numerous judicial processes brought to light the disputes between the administrator of the foundation (mütevelli) and the Sipahi. The Sipahi had difficulties in accepting the change of status, from "Sipahi in the village of Gornja Kloka", on the area where the kasaba of Novo Jajce was based, into the status of a "Sipahi in the kasaba". Interchangeable variations in the use of the term "Sipahi in the village" into "Sipahi in the kasaba", which can occasionally be noticed in the official documents, indicate that gradually a new status of two local Sipahis

was being established, whereby they lost a part of their income on which they became accustomed in the preceding period. It could be said that the mentioned conflict, to a certain degree, reflected the clash of interests, from one side between the timar organization as the primary bearer of conquering military operations, in which Sipahis and soldiers from non-urban areas took part, and on the other between the newly established institution of waqf as the bearer of the new urban development of the privileged town area. Namely, the waqf of the Kızlar Aga, beside having significant capital from the beginning, was also given the right to collect the tenth from the waqf estates by the state authorities, and it later received the tenth which was introduced again after the clearing of certain endowed land lots which were, at the time of endowment, not cleared. In that way the waqf was given a significant part of income such as those which were previously given to the Sipahi as the income which held the timar system in power.

Key words: waqf, Novo Jajce (Varcar Vakuf), judicial disputes, mütevelli, Sipahi in the village, Sipahi in the kasaba

O osnivanju Kzlaraginog vakufa, te o tome ko je bio navedeni Kzlaraga kao i o tome kako je formirana kasaba Novo Jajce/Varcar Vakuf/Mrkonjić-Grad, te šta je sve obuhvatao navedeni vakuf pisalo se i ranije¹. U ovom radu se govori, na osnovu nekoliko najstarijih dokumenata s kraja 16. i početka 17. stoljeća, o nekim pitanjima koja dosada nisu obrađivana u vezi sa navedenim vakufom².

Na području nahije Trebovo ili Trijebovo, između Jajca i Banjaluke, osnovana je kao što je poznato godine 1591. kasaba Varcar Vakuf drugim imenom nazivano

¹ *Vakufnama carskog kizlarage Mustafe, sina Mehmed-begova*, prevod Salih Trako u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV-XVI)* Sarajevo, Orijentalni institut, 1985, 247-261 i Adem Handžić, *O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku*, Prilozi za orijentalnu filologiju, XXV/1975, Sarajevo, 1977, 133-171. Neke podatke i važne navode o vakufu u Varcar Vakufu, danas Mrkonjić-Gradu, Kızlarage Mustafe sinabega Mehmeda sina Abdulvedduda, iz sela Gornja Kloka dali su Adem Handžić i Salih Trako u svojim radovima. Pošto nisu korišteni podaci iz zbirke dokumenata ovog vakufa to će se u ovom radu na osnovu njih dati više informacija s raznih aspekata o navedenom vakufu. Obojica su podatke o ovom vakufu donijeli, uglavnom, na osnovu vakufname navedenog Kızlarage legalizovane u Istanbulu u prvoj dekadi mjeseca džumade-l-evvela 1003/između 11. i 20. februara 1595. godine: *Vakufnama carskog kizlarage Mustafe, sina Mehmed-begova. . . , kao i na osnovu popisnih deftera iz 1574. i 1604. godine*. Vidjeti: Adem Handžić, *O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku. . .*, 156-165. Salih Trako je koristio i mufassal defter iz 1008-9/1600. godine i poseban dokument tzv. hududnamu: *Hududnama čifluka Kızlarage Mustafe iz 1591. godine*, Prilozi za orijentalnu filologiju XXXI/1981, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1981, 179-187. Također je objavio i rad *Natpisi na šamadanima Kızlaragine džamije u Mrkonjić-Gradu*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga VII-VIII, Sarajevo, 1982, 155-161.

² Izradi rada pristupilo se, uz uvid u relevantnu literaturu, po principu dešifriranja dokumenata, uvidom u cjelovite sadržaje dokumenata, zatim analizom i temeljitom komparacijom kako objavljenih tako i neobjavljenih dokumenata i na kraju isticanjem zapažanja i zaključaka.

Jenidže-i Jajce (Novo Jajce) . Osnivač kasabe je bio darusseadeaga ili Kzlaraga Mustafa sin bega Mehmeda i Aiše Hatun, a unuk Abdulveduda. Kasaba Varcar Vakuf formirala se na zemljišnom kompleksu za koji se u defterskim registracijama, kao i u ostalim dokumentima, navodi da je nastao od četiri “komada baština” (dört kit’a baštine) ili baštinska mjesta (baštine yerleri) koja su ušla u sastav Kzlaraginog čifluka³. Navodi se na osnovu deftera i objavljene vakufname da je urbana izgradnja kasabe počela na posjedu Kzlarage koji se sastojao od naslijeđenog posjeda njegovog oca, te tri druga posjeda koja je on otkupio. Navedeni posjedi su predstavljali zemljišta/zemine Mehmeda sina Nesuhova, bega Mehmeda, te Husejna i Miloša⁴. U osnovi u navedenom periodu dešavalo se postepeno preimenovanje ranijih naziva zemljišnih posjeda koji su potom bivali evidentirani u nove deftere. Preimenovanjem baština u čifluke, prije svega u vojničke čifluke, a također, i u mulk čifluke, koji su kasnije mogli biti uvakufljeni, Osmanlije su stvarali društvenu bazu elite koja je bila nosilac osmanske ideologije i koja je bila snažno motivirana da iskazuje lojalnost osmanskoj vlasti.

Otkup zemljišta/zemina od strane carskog Kzlarage

Vakufski dokumenti donose, za razliku od deftera koji daju samo kratke podatke, brojne detalje o otkupu zemljišta, uvakufljenju, te o višedecenijskom osporavanju uvakufljenja⁵. U jednom hudždžetu datiranom u prvoj dekadi džumade-l-evvela 999/između 25. februara i 06. marta 1591. godine potvrđuje se da je osoba po imenu Muhammed sin Jahjaa sina Muhammeda, iz kasabe Jenidže-i Jajce, u nahiji Kloka, u kadiluku Jajce i Novosel prodao sav svoj posjed baštinu (*bir kit’a baštine*) sa pratećim objektima⁶ što je naslijedio od svog oca navedenom agi Hadži Mustafi

³ Čifluci o kojim se ovdje govori ustvari su bili jedan zemljišni posjed Kızlarage Mustafe i dva zemljišna posjeda njegovog oca, carskog gulama bega Mehmeda (Muhammeda) , koje su oni posjedovali od ranije kao baštine, tj. bili su njihova porodično naslijedena baštinska mjesta. A zemljišta/zemini koji su zajedno sa naslijedenim čiflucima ušli u sastav jednog ukupnog čifluka, koji je postao predmet vakufljenja, bili su otkupljeni posredstvom Kızlarage. Sva spomenuta zemljišta su objedinjena u jedan veliki čifluk koji je u cjelini bio predmet vakufljenja.

⁴ Adem Handžić... 161. Podaci su uzeti iz deftera TK, TD, No. 477, fol. 331. U raznim dokumentima koji su izdavani nakon osnivanja vakufa u vezi sa sporovima nastalim po pitanju prava na uživanje prihoda sa vakufskih posjeda kao i u vezi zaštite muafijeta donose se isti navodi o zemljištima (zeminima) gore navedenih lica.

⁵ U katastarskom popisnom defteru iz 1604. godine se ne precizira način na koji su se tri nenaslijedena dijela našla u posjedu navedenog Kızlarage Mustafe, osim što je rečeno da ih je držao uz tapiju. Ovdje će se na osnovu vakufskih dokumenata donijeti neki detaljni podaci o proceduri oko otkupa zemljišta od strane Kızlarage koja su kasnije bila uključena u vakuf.

⁶ Taj posjed obuhvatao je sve ono što je prešlo kao nasljedstvo na Muhammeda sa njegovog oca Jahjaa preko njegovog djeda Mustafe sina Abdullaha, a u to je spadalo sljedeće: baština poznata kao baština Mustafe Abdullaha, jedna kuća na toj baštini sa svim što joj pripada i sa vrtom, slamnjak, bašča, čajiri, njive koje je navedeni prodavac obrađivao, dvije čajire zvane Homar na pašnjaku po imenu

za kojeg se u dokumentu kaže da je bio aga u Novom saraju⁷. U vezi sa ovim otkupom vođen je spor 1006/1598. godine koji je pokrenuo Nezir, sin gore navedenog Muhammeda gdje je iznio tvrdnju da su mutevelije nasilno preuzele zemlju i ostalo što je prodato. U hudždžetu se navodi i da je Fatima Hatun, supruga gore spomenutog Muhammeda sina Jahjaa, pokrenula sudski postupak protiv vakufa, nakon što je Muhammed umro. Postupak se vodio pred vezirom Ahmed-pašom. Porta je, stoga, poslala svog čauša, agu Hudaverdija, kao inspektora u vezi sa spornim pitanjima oko spomenutog vakufa te je, nakon što je predmet više puta razmotren, zabranjeno dalje uplitanje navedenih u poslove vakufa⁸. Može se pretpostaviti, na osnovu ove potvrde koja govori o otkupu izvršenom po nalogu države i na osnovu prodaje sastavljene u vidu kupoprodajnog ugovora, da su i ostala dva dijela došla u posjed Kzlarage na isti način⁹.

Dokumenti pokazuju da su bitni postupci u uspostavljanju kasabe Novo Jajce/Varcar Vakuf bili obezbjeđenje zemljišta kroz otkup iniciran od strane države za općedržavne potrebe i potrebe urbanog razvoja neurbanog područja, potom izdavanje mulkname, izdavanje hududname, sastavljanje vakufname, te dodjela muafname novonastajućoj kasabi. Kada se radi o otkupu, jasno je na osnovu kasnijih čestih sporova da je otkup bio prinudni otkup iniciran od strane države, tj. predstavljao je jednu vrstu eksproprijacije i izuzimanja zemljišta uz naknadu, a za općekorisnu namjenu i za podsticaj razvoju date sredine i za urbanizaciju i civiliziranje jednog seoskog prostora kakav je bila Gornja Kloka.

Popisivanjem posjeda sa navedenih područja postepeno se uspostavljala državna kontrola nad tim posjedima. Također, kasnije, ubacivanjem veće količine novca za kreditiranje namijenjenog za razne potrebe i za novčano poslovanje vakufa, pokrenut je ubrzani razvoj ove sredine. Kultiviranjem zemalja koje su, uglavnom, nastajale krčenjem povećavao se zemljišni posjed koji je registriranjem u nove deftere uvođen pod državnu kontrolu, te je time određivan njihov status¹⁰. Na zemljišnim kompleksima definiranim općim imenom zemini¹¹, sa kojih se davalo paušalno 300 akči

Vlasinje, dijelove u čajirama na mjestu zvanom Podular sa svim što ide uz njih, ispasište zvano Voda i ostalo uz to. Vidjeti: GHB, A-4856/TO-18.

⁷ *Saray-ı cedit ağası*.

⁸ Hudždžet datiran posljednjeg dana mjeseca redžeba 1006/08. marta 1598. godine ovjerio je Alija sin Mehmeda, kadija u Jajcu. Vidjeti: GHB, A-4856/TO-16.

⁹ Dokumenti u vezi s tim nisu sačuvani u vakufskoj dokumentaciji.

¹⁰ Osmanlije su pored dodijeljivanja timarskih prihoda pomagali određena lica preko kojih su mogli realizirati svoju vlasti koji su prihvatili da budu nosioci njihove ideologije tako što su im dodijeljivali čifluke. Ti čifluci su nastajali zauzimanjem napuštenih zemljišnih parcela nakon osvajanja, krčevinarstvom i objedinjavanjem više zemljišnih parcela tzv. baštinskih mjesta/*baštine yerleri*.

¹¹ Zemin je opći termin za različite zemljišne parcele. Zemin je mogao biti i veći kompleks pustog i neobrađenog i pomalo divljeg zemljišta koje se postupno kultiviralo, a mogao je biti slobodan ili u privatnom posjedu i sastojati se od više čifluka. U osmanskim kanunamama ovaj se termin veoma

zemljišnog poreza/resmi-zemina, počelo se u jednom periodu nakon uvakufljenja dešavati krčenje šumovitih prostora¹². Navedeni paušalni iznos od 300 akči se uručivao spahiji kao državnom službeniku koji je, između ostalog, kao lice koje je sakupljalo poreze obavljao poslove voditelja lokalnih zemljišnih deftera¹³. Vakufljenjem četiri baštinska mjesta sa pošumljenim ili šumovitim *dijelovima*, kako se u nekoliko dokumenata o vođenju vakufskog spora navodi, ta mjesta su dobila novi ekonomsko pravni status ukрупnjenog čifluka Kzlarage određenog za potrebe novonastale kasabe. Već je rečeno da su zemljišta/zemini kao vrsta dijelom neuređene zemljišne površine i kao filuridžijsko zemljište došli u posjed Kzlarage kupovinom. Što se tiče baštine¹⁴ koja je ušla u sastav spomenutog ukрупnjenog Kzlaraginog čifluka ona je

rijetko upotrebljava. Zemljišta su uglavnom imenovana kao baštine ili čifluci. Prema A. Aličiću zemin je poljoprivredno zemljište koje nema utvrđene granice, a moglo je biti veće ili manje od baštine i čifluka. Vidjeti: *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo, 1985, 658.

¹² Resmi-zemin kao zemljišni porez plaćao se u iznosu dvije do pet akči po dunumu ovisno o plodnosti zemljišta. Resmi-zemin je davan od stane raje koja nije bila registrirana spahiju sa timarom ili ga je davala raja koja je obrađivala zemlju koju nije koristila sa tapijom, kad nije nikako imala zemlju ili kada je htjela obrađivati više zemlje nego što je imala. Vidjeti: *Osmanli Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Istanbul, 1994, 536-537; U kanunamama se navodi da se kao resmi-zemin davala jedna akčana dva dunuma najbolje zemlje sa vodom, jedna akča na tri dunuma srednje zemlje i jedna akča na pet dunuma najniže kategorije zemlje. Vidjeti: *Osmanli kanunnameleri II Bayezid devri kanunnameleri*, 2. Kitap, Istanbul, 1990, 65.

¹³ U tom pogledu funkcija spahije u kasabi odgovarala je u određenom pogledu funkciji današnjeg gruntovničara tj. voditelja zemljišnih knjiga i poreznika. Spahija koji je bio stacioniran u kasabi bio je vojno lice i vojni službenik koji je vodio lokalnu bilježnicu/defter o prometu zemljišnim parcelama sa kojih je on, uz to, bio dužan i prikupljati i kontrolirati prikupljanje poreza koji su bili namijenjeni za vojne potrebe i njegovu službu.

¹⁴ Baština je u osnovi sinonim za čifluk s tim što je baština bila od davnina naslijeđivano zemljišno gazdinstvo u rukama nemuslimanskog stanovništva, a naziv čifluk, odnosno status čifluka, ta ista baština dobiva prelaskom u muslimanske ruke. Baština označava zemljište koje se obrađuje. I u predosmanskoj Bosni baštine su dodijeljivane po plemenitaškoj osnovi licima koja su imala posebne zasluge u službi državi i koji su služili državi. Dodijeljivane su u posjed na način kako su i kasnije osmanski čifluci davani u posjed temlikom. Kada je Bosna osvojena značajan dio baština je registriran kao izvor timarskih prihoda s tim da su ostajale u rukama njihovih posjednika koji su ih u tom trenutku koristili. Za razliku od predosmanskih plemenitaških baština koje su bile oslobođene poreza i kulučenja baštine uvedene u osmanski timar bile su obavezane davanjem poreza. Vidjeti: Feridun Emecen, *Baština u Islam Ansiklopedisi*, Istanbul, 1992, 135-136; Vidjeti: Fahd Kasumović, *Osmanska agrarna politika i nadmetanje za zemlju u jugoistočnoj Evropi*, Anali Gazi Husrevbegove biblioteke, knjiga XXXV, Sarajevo, 2014, 99; Samo neke baštine su, kao što je u gornjem tekstu istaknuto, bivale postupno preimenovane u čifluke. Ipak najveći dio baština registriran je pod imenom baština sa pripadajućim im poreskim opterećenjima u poreskim defterima kroz cijeli period osmanske vlasti. U 15. i 16. stoljeću zemljišta koja su nazivana čiflucima, kao što je bio slučaj i sa timarskim prihodima, nalazila su se, uglavnom, samo u rukama onih nemuslimana sa posebnim statusom kao što su knezovi i druge vojne starješine. Čifluci su u prvim desetljećima osmanske vlasti uglavnom dodijeljivani kao nagrada vojnicima. Bolje rečeno dodijeljivani su kao neobrađena i neiskrčena zemljišta kojim je potom bio određivan beratom status čifluka sa mukatom, a taj povlaštenu status vojničkog čifluka koji je imao povlastice u pogledu poreskih davanja zadržavan je uz

bila njegova naslijeđena baština koja je i prije vakufljenja i formiranja ukрупnjenog čifluka bila preimenovana u čifluk nakon što je otac navedenog Kzlarage postao musliman.

Ni desetljećima nakon formiranja Kzlaraginog uvakufljenog čifluka u kadijskim hudždžetima i sultanskim fermanima nije bio uvijek na isti način niti precizno registriran niti definiran status navedenih zemljišta. To se dešavalo stoga što su navedene zemljišne parcele bile u fazi stalnih promjena i prilagođavanja novim uslovima korištenja što nije bilo praćeno dovoljno brzo u pravnom jeziku dokumenata¹⁵. Promjene u pogledu određivanja statusa zemljišnih posjeda inicirane su postupno od strane samog vakufa kao oživljavanje, krčenje i kultiviranje neobrađenog zemljišta. Spomenuta zemljišta su po osnovi zakonske odredbe i radnjama koje su omogućile njihovo vakufljenje bila izuzeta za općekorisne i državne potrebe.

Sporovi vođeni sa vakufom oko uvakufljenih zemljišta

Mogućnost za sporove s vakufom nastajala je, prije svega, zbog nezadovoljstva dvojice lokalnih spahija iz kasabe¹⁶, te zbog uplitanja nekog od vakifove bliske rodbine ili nekog lica između mjesnog stanovništva u zemljišta koja su bila izuzeta za vakuf kao i u vezi sa nepreciznim definiranjem broja vakufskih zemljišnih parcela koje se dešavalo od strane lokalnih dužnosnika¹⁷. Nekoliko decenija nakon formiranja vakufa vodile su se vakufske parnice u pogledu validnosti uvakufljenja i u pogledu prava na određene vakufske prihode.

Jedan vakufski spor vodio se sa vakifovim bratom agom Mahmudom sinom age Muhammeda. Spor je bio pokrenut augusta 1016/1607. godine s tvrdnjom da je

navedeno zemljište i kada su ta zemljišta mijenjala korisnika. Vidjeti: GHB, A-4839/TO. Čifluke su u prvo vrijeme osmanske vlasti dobijali prvo stranci vojnici, potom lica koja su primila islam, a u manjoj mjeri dobijali su ih vojne starješine nemuslimana. Nedim Filipović konstatira sljedeću činjenicu u vezi sa dodjelom čifluka u 15. stoljeću, a na osnovu analize deftera Bosanskog sandžaka iz 1489. godine: "Tu je zapisana grupacija od nekoliko stotina čifluka. Lavovski dio tih čifluka drže feudalci, ratnici, ulema i drugi pripadnici privilegiranog sloja, mahom stranog porijekla, a manji dio posjeduju domaći islamizirani feudalci, dok je minimalni broj čifluka u rukama hrišćanskih pripadnika zatečene feudalne klase." Vidjeti: Nedim Filipović, *Osmanski feudalizam u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2007, 402.

¹⁵ Dokaz za to, između ostalog, je i promjena načina oporezivanja na iskrćenim zemljištima.

¹⁶ O uplitanju spahije u vakuf i uzurpaciji vakufske imovine govori se i unekim dokumentima iz 18. stoljeća. Na osnovu analize dokumenata o sporu koji se vodio 1778-1781. Fahd Kasumović konstatira "da je kriza timarskog sistema u XVII i XVIII stoljeću samo doprinijela učestalosti sporova između spahija i vakufskih mutevelija". I u ovom sporu je, na osnovu fermana datiranog 1195/1781. godine, presuđeno u korist vakufa. Vidjeti: Fahd Kasumović, *Sporovi oko uvakufljenih skela u Bičeru i Desetniku 1778-1781. godine*, u Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga XXV-XXVI, Sarajevo 20007, 297-308.

¹⁷ U nekim dokumentima govorilo se o četiri, a u nekim o pet baština: A-4856/TO-4 i A-4856/TO-6.

zemlja u kasabi i njenoj okolini prešla na njega sa njegovog umrlog brata, te da je bespravno uzurpirana od strane vakufa¹⁸. Međutim, već u septembru mjesecu iste godine Husejn, kadija Jajca je ovjerio na sudu registriranu izjavu age Mahmuda, vakifovog brata i muteferike na Visokoj Porti i brata dolje navedene Salihe Hatun, u kojoj je spomenuti priznao da se sporio oko nasljeđa svog brata age Hadži Mustafe s tvrdnjom da su po kanunu i Šeriatu na njega prešla zemljišta (erazija) i nekretnine, te u izjavi je istovremeno potvrdio da odustaje od dalje tužbe i vođenja sudskog procesa¹⁹. Ovdje bi se moglo pretpostaviti da je ovako brzo odustajanje vakifovog brata, inače državnog službenika visokog ranga na Porti, od sudskog procesa sa vakufom koji je sam pokrenuo ukazivalo na činjenicu da se ovaj sudski proces samo formalno vodio kao dokaz koji je trebalo da ostane evidentiran u vakufskoj dokumentaciji o validnosti uvakufljenja i o nemogućnosti da bilo ko, makar bio i vakifov najbliži srodnik, promijeni nešto u vezi s pravima vakufa koja su bila zakonom uspostavljena.

Unatoč gore navedenom očiglednom upozorenju, pokrenut je bio i još jedan spor petnaest godina nakon objedinjavanja nekoliko zemljišnih kompleksa i nakon njihovog uvakufljenja. Spor je pokrenuo tadašnji mutevelija sa sestrom umrlog bivšeg mutevelije²⁰ Mahmuda, Salihom Hatun koja je, također, jedno vrijeme bila mutevelija Kzlaraginog vakufa. U fermanu datiranom 1019/1610. godine, a upućenom kadiji Jajca, navodi se da se ona udružila sa mjesnim spahijom, te da je prisvajala prihode vakufa na ime brige oko jetima umrlog brata čime je nanijela štetu vakufu a, prije svega, vakufskim službenicima²¹. Saliha Hatun je ustvrdila da su čifluci koji su bili izuzeti za vakuf mirijski, te da njihovo vakufljenje nije dozvoljeno pa je u suradnji sa tadašnjim lokalnim spahijom navedenu zemlju bila uzela pod tapiju. Godine 1020/1611. bila je izdata nova sudska potvrda kojom je registrirana izjava Veli Čauša i Ali Čauša, dvojice spahija u spomenutoj kasabi nadležnih za dozvole i evidentiranje kupoprodajnih transakcija u vezi sa zemljišnim nekretninama, kojom su, iako su oni bili inicijatori ovog sukoba, potvrdili da je Saliha Hatun bila prodala spomenutu zemlju uz tapiju i tako se umiješala u vakuf, a također, su i izjavili da navedenom zemljom upravlja vakuf po starom pravilu uspostavljenom od ranije²². Po osnovu spomenutog argumenta da su "još od prošlih sultana dati u posjed agi

¹⁸ GHB, A-3445/TO: Hudždžet datiran sredinom rebiu-l-ahira 1016/ između 04. i 14. avgusta 1607. godine Husejina sina Isaa, kadije u Jajcu.

¹⁹ . . *merhum karındaşım el-Hac Mustafa Aga vakf etduğı erazi ve akar şer'an ve kanunen bize intikal etmişdir deyü.* . . Vidjeti: GHB, A-4856/TO-20: Hudždžet Husejina, kadije u Jajcu datiran u prvoj dekadi džumade-l-evvela 1016/između 23. avgusta i 01. septembra 1607. godine.

²⁰ *Sahib-i vakf olan mütevefa y-ı mezburun kızkarındaşı.* . .

²¹ GHB, A-3444/TO: Ferman izdat u Konstantiniji, datiran u posljednjoj dekadi šabana 1019 / između 07. novembra i 16. novembra 1610. godine i upućen kadiji Jajca.

²² GHB, A-3446/TO: Hudždžet datiran sredinom džumade-l-ahira 1020/ između 20. i 30. avgusta 1611. godine.

Mustafi i da je izdata mulknama”, te po osnovi izdate fetve²³ u ovom sporu vakufa sa vakifovom sestrom presuđeno je u korist vakufa²⁴.

Dok se u gore navedenim sudskim procesima u vezi Kzlaraginog vakufa spor vodio između vakufa i bivših mutevelija koji su bili u bliskom srodstvu sa vakifom dotle se u navedenim sudskim parnicama u periodu 1628-1633. i, kasnije, 1652. godine spor vodio između mutevelije i spahije Veli Čauša, nastanjenog u navedenoj kasabi koji je na početku pokretanja ovog procesa imao podršku i od drugog spahije u kasabi Ali Čauša. U osnovi, ovdje se radilo o sporu u kojem su učestvovali mutevelija uvakufljenog zemljišta (objedinjenog i ukрупnjenog čifluka) kao lice koje upravlja vakufom u ime osnivača vakufa i spahija koji je imao određene ingerencije na zemlji odakle je po odobrenju države prikupljao poreska davanja na ime ličnih prihoda za svoju službu, te obavljao razne administrativne poslove vezane za zemljišne parcele²⁵. Evidentno je da su u novoosnovanoj kasabi Varcar Vakufu bila postavljena od strane države dvojica spahija sa titulom čauš.

Navedena dvojica spahija učestvovala su u sudskom parničnom procesu koji se vodio u periodu 1628. i 1633. kao i 1652. godine oko pitanja korištenja prihoda sa novoiskrčenog vakufskog zemljišta. Pitanje na sudskim raspravama je bilo kome pripada desetina sa novih poljoprivrednih zemljišnih kompleksa nastalih krčenjem hrastove šume, te na čijem se zemljištu uopće nalazila ta hrastova šuma: vakufskom ili na području seoskih baština koja su, po navodima spahije Veli Čauša, spadala u izvor njegovih timarskih prihoda.

²³ GHB, A-4856/TO-15. Prijevod navedene fetve koja se čuvala u vakufskoj dokumentaciji donijet je u Prilogu 1 na kraju ovog teksta. **Fetvu je sastavio za potrebe Kızlaraginog vakufa poznati Šejh Hasan Kafija (1544-1615) iz Akhisara.**

²⁴ GHB, A-3444/TO. Ovaj dokument nije sačuvan u zbirci vakufske dokumentacije nego je pronađen kao dokument rasut iz zbirke i evidentiran je kao pojedinačan primjerak dokumenta.

²⁵ Ta služba je s jedne strane bila vojna s obavezom da ide u vojne pohode, a s druge strane bila je i civilna da nadgleda i daje odobrenje za promet parcelama sa zemljišnih posjeda koji su mu bili dodijeljivani na upravu, a koja su bila i njegov lični izvor prihoda u gore rečenom smislu. Spahija je imao pravo da pobire one prihode koji su mu dodijeljivani sa posjeda naznačenih u njegovom beratu kao njegov timar. Tako se u dokumentima koji se odnose na Kızlaragin vakuf navodi kao važan državni službenik “spahija u spomenutoj kasabi” (*kasaba-i mezburu sipahisi*). Spahija je bio i vojnik po potrebi, a istovremeno i lokalni državni službenik smješten u kasabi koji je ovjeravao promet zemljišnim posjedima. Pošto je prelazak od neurbanog seoskog područja u status kasabe bio dug proces to se decenijama nakon uspostavljanja statusa kasabe po osnovi poznatih zakonskih akata i dalje nekada navodi formulacija “spahija u selu Gornja Kloka” koje je drugim imenom bilo nazvano Novo Jajce (*Yayçe-i Yenice* ili *Yayçe Yenicesi*). Zvaničnim prelaskom statusa sela Gornja Kloka u status kasabe i pozicija lokalnog ili mjesnog spahije je uglavnom bila preformulirana u sintagmu “spahija u navedenoj kasabi”. Pošto je prelaz od neurbanog seoskog područja u status kasabe bio dug proces to se decenijama nakon uspostavljanja statusa kasabe po osnovi poznatih zakonskih akata i dalje nekada navodi formulacija “spahija u selu Gornja Kloka” koje je drugim imenom bilo nazivano Novo Jajce. Zvaničnim prelaskom statusa sela u status kasabe i pozicija lokalnog spahije je preimenovana u formulaciju “spahija u navedenoj kasabi”.

Osnivanjem vakufa došlo je po odluci države do značajnog zahvatanja prihoda od strane vakufa i do jačanja civilnog sektora nad vojnim i ekspanzionističkim što je išlo na štetu timarskog sistema općenito, a time ina štetu spahija. Od motivacije spahija i spremnosti na vojne operacije, te od jakih i sigurnih izvora finansiranja ovisio je i vojni uspjeh osmanskih osvajačkih pohoda.

U spomenutom konkretnom sporu spahiji je smetalo što vakuf i pored golemog novčanog kapitala zahvata i dio prihoda za koja je on smatrao da treba da budu u njegovoj nadležnosti. Spahija je insistirao da on uzima desetinu sa novoiskrčenih mjesta na zemljišnim površinama. Kako se vidi iz navedenih dokumenata spahija Veli Čauš je bio isposlovao i tezkiru od bivšeg mirimirana tvrdeći da je zemlja izvan deftera (*haric ez defter*).²⁶ Nakon nove rasprave koja se vodila na Carskom Divanu, a potom ponovo na Divanu Bosne potvrđeno je bilo da novoiskrčeno zemljište spada pod vakuf i da je za vakuf izuzeto, tj. uzapćeno²⁷.

U posljednjoj dekadi mjeseca šabana 1043/1633. godine valijin kajmakam je izdao još jednu naredbu kadiji Jajca u vezi sa pitanjem tretiranja iskrčene zemlje na vakufskom zemljištu kojim je, slijedeći upute iz fermama, prenio naredbu da spahija nema pravo uzimati desetinu sa navedenih iskrčenih zemljišta, jer je to suprotno zakonu i šeriatu i sultanskom defteru²⁸. Kadiji je bilo naređeno da postupa po primjerku deftera koji ima kod sebe, a koji je nastao na osnovu onog što je registrirano u sultanskom defteru²⁹.

Znači da je do spora dolazilo jer su navedeni uzapćeni zemini koji su navedenim kupoprodajnim transakcijama došli u posjed Kzlarge, pa potom uvakufljeni ustvari bili dijelom poljoprivredne zemljišne parcele, a dijelom šumovita područja koja su se postepeno krčila i tako postajala poljoprivredno zemljište te im je na taj način izmijenjena namjena, a samim tim i režim oporezivanja. To je u osnovi od ranije bila filuridžijska zemlja sa koje spahija nije imao pravo uzimati desetinu. Krčenjem šumovitih dijelova velikog uvakufljenog kompleksa, koje je dovedeno u stanje

²⁶ Pošto je tvrdio da su stanovnici kasabe iskrčili brdovite predjele na baštinama kao zemljišnim parcelama koje su pripadale selu sa kojeg je on ubirao svoj timarski prihod to je valijin kajmakam, podržavajući u početku pokretanja spora spahijinu stranu, u februaru 1628. godine izdao naredbu da vakufski mutevelija aga Omer bude po tom pitanju doveden na Divan. Vidjeti: GHB, A-3447/TO: Pismo valijinog kajmakama izdato je u Saraj Bosni, datirano sredinom džumade-l-ahira 1037/ između 16. i 26. februara 1628. godine i upućena kadiji Jajca.

²⁷ GHB, A-4856/TO-6: Pismo/mektup sa penčom valijinog kajmakama izdato je na području Banjaluke, datirano sredinom džumade-l-ahira 1043/ između 11. i 22. decembra 1633. godine i upućeno kadiji Jajca.

²⁸ Radi se o defterima koji se nazivaju maktu' defteri, a u kojim su bilježena podavanja državi koja su bila određena odsjekom.

²⁹ U vezi sa gore navedenim pitanjem bilo je izdato sa područja Banjalukei pismo valijinog kajmakama sa penčom datirano sredinom džumadelahira 1043/ između 11. i 22. decembra 1633. godine i upućeno kadiji Jajca. Vidjeti: GHB, A-4856 / TO-7.

obradivih površina, stekli su se uslovi za desetinsko oporezivanje, ali ne u korist spahije pošto je sa navedenih obradivih površina u okviru vakufskog zemljišnog kompleksa, pa i onih koje je tek trebalo da budu iskrčene, desetina već četiri desetljeća bila uvakufljena za potrebe vakufa³⁰.

Nakon što je 1039/1629. godine pod raznim pritiscima dao izjavu na sudu da ne posjeduje prava na kultiviranom i za zemljoradnju oživljenom zemljištu, te da njegove eventualne tužbe na sudu više nikad ne treba da budu prihvaćene³¹ navedeni spahija Veli Čauš se ponovo 1063/1652. godine, nakon dvadeset godina, obratio sudu. Ovaj put obratio se kadiji Akhisara/Prusca, iako Varcar Vakuf nikada nije pripadao kadiluku Akhisar i uvijek je od početka osnivanja do kraja osmanske vladavine bio u nadležstvu kadiluka Jajce. I ovaj kadija je nakon uvida u činjenice donio presudu da se spahija spriječi u daljem sukobljavanju sa vakufom³².

Ostaje činjenica da je spahija Veli Čauš, insistirajući decenijama na tužbi prema vakufu, bio uvjeren da je stanovništvo navedene kasabe, koje je koristilo vakufsku zemlju, iskrčilo bez njegove dozvole brdovita i šumovita mjesta koja su bila u granicama njegovog timara kao područja na kojem je on imao nadležnosti da kontrolira zemljišne transakcije i ubire svoje timarske prihode³³, te je na taj način uzurpiralo njegovo pravo. Međutim, kadija Jajca je još 1037/1628. godine ustvrdio da se iskrčene zemlje ne nalaze u granicama spahijinog izvora prihoda tj. timara.

Analizom gore iznesenih činjenica moglo bi se doći do zaključka da se navedeni sporovi nisu ticali samo jednog mutevelije i jednog spahije. Spahija je uporno protestovao, jer je osjećao da gubi dio timarskih prihoda, te da se time narušava i osnov na kojem je timarski sistem uspostavljen, a koji je od ranije kao takav funkcionirao kroz stalna osvajanja novih prostora i proširenje osmanske državne moći.

³⁰ O uvakufljenju desetine za potrebe vakufa govori se u više dokumenata iz zbirke A-4856/TO.

³¹ GHB, A- 3449: Hudždžet datiran 01. safera 1039/ 20. septembra 1629. godine jajačkog kadije Jusufa.

³² GHB, A-3450/TO: Hudždžet datiran 27. safera 1063/27. januara 1653. godine Mehmeda, kadije u Pruscu. Iz navedenog huždžeta se vidi da je spahija Veli Čauš bio ranije preuzeo oko 6000 akči na ime sudske nagodbe, a on je međutim tvrdio da je navedeni iznos vakuf ponovo preuzeo za sebe. Kada su traženi od njega dokazi nije ih predočio, a vakufski mutevelija Ibrahim Čelebija sin Ali Čauša i hatib Šejh Abbas su se zakleli da navedeni iznos nije bio uzet od strane vakufa.

³³ *vakf topraklarına mutesarrif olan ehali-i mezbure benim timarımın bududunda olan Mubah Dağı bila izin baltalık edüp ihya eylemekle. . .* Vidjeti: GHB, A-3450/TO.

PRILOG

Prevod fetve koju je sastavio Šejh Hasan Kafija Prušćak, a koja se čuvala u Kzlaraginom vakufu³⁴

Bože moj koji upućuješ i brineš o onom ko je na putu upućivanja u tradiciju i znanje

Kakav je odgovor u objašnjenju ovog pitanja?

Zejd je uvakufio po časnoj naredbi njegove ekselencije Padišaha, nek je na njegovu milost i oprost, prije dvadeset godina nekretnine i mjesto gdje se nalaze, a kojim je on upravljao (koje su bile u njegovom tesarrufu). Kako je izloženo u njegovoj vakfiji sa časnom tugrom, podigao je na nekretninama i uvakufljenoj zemlji časnu džamiju, mekteb, dućane i vakufske kuće, te je uvjetovao da se prihodi od toga troše za potrebe časne džamije, mekteba i ostalih hajrata. I dok je on to koristio prema uvjetima o uvakufljenju došao je, također, i vilajetski pisar te je prema časnom fermanu i uvjetima uvakufljenja izvršio registraciju u sultanski defter tako što je ubilježeno od strane vakufa tristo akči paušalno³⁵ zemljišnom upravitelju (sahibi erzu) za državnu blagajnu. Spahije koje su dolazile uzimale su od mutevelije ono što je odsjekom određeno prema sultanskom defteru, a izmijenilo se mnogo spahija. Dok se tako više od dvadeset godina nakon smrti vakifa Zejda uobičajeno, prema uvjetima uvakufljenja, koristila (zemlja i nekretnine) pojavio se spahija Amr. Neka se objasni da li se navedena vakufska mjesta mogu dati Zejdovim nasljednicima uz tapiju i da li će se po zakonu saslušati tužbe Zejdovih nasljednika budu li htjeli tužbu govoreći: "Mi smo od spahije uzeli uz tapiju."

A Allah zna. Odgovor: Ne može. Spahija se ne može miješati u nekretnine vakufa i vakufsku zemlju³⁶ sa koje od vakufa, prema sultanskom defteru, treba da uzima ono što je paušalno (odsjekom) određeno. I ne mogu se saslušavati tužbe nasljednika.

Muftija (Ak) Hisara³⁷ Šejh Hasan, nek mu je oprošteno

Budući da je stigla časna sultanska naredba da nema uplitanja u spomenuti vakuf, kao i da spriječi spahiju Amra i tužitelje od spora na navedeni način, šta onda treba uraditi po zakonu onima koji to ne uzimaju u obzir i koji ne drže da je to zabranjeno, te onima koji pomažu spahiji, tužitelju i spomenutima koji nastoje poništiti (vakuf) i ustrajavaju na tome da oštete i obesnaže spomenuti vakuf, časnu džamiju i ostale

³⁴ GHB, A-4856/TO-15.

³⁵ Ovdje je rečeno *maktu'* što se u našoj historijskoj literaturi uglavnom prevodilo odsjekom.

³⁶ Tj. zemlju koju spahija tesarrufi i sa koje pobire prihode. Kada se upotrijebi termin tesarrufi, koji se u našoj dosadašnjoj literaturi nije uglavnom prevodio, ovdje treba napomenuti da pojam *tesarruf* ne znači posjedovanje nego da znači upravljanje i korištenje prihoda u omjeru koji su navedenom licu beratom bivali određeni i propisani.

³⁷ U originalu je navedeno samo *Hisar*, a *Ak* je izostavljeno.

Azra Gadžo Kasumović

*Judicial disputes about the Waqf of the Imperial Kızlar Aga Mustafa***Summary**

This paper deals with the establishment of the waqf and the judicial procedures between 1598 and 1652 which disputed the endowment of the Kızlar Aga. Numerous judicial processes brought to light the disputes between the director of the foundation (mütevelli) and the Sipahi. The Sipahi had difficulties in accepting the change of status, from “Sipahi in the village of Gornja Kloka”, on the area where the kasaba of Novo Jajce was based, into the status of a “Sipahi in the kasaba”. Interchangeable variations in the use of the term “Sipahi in the village” into “Sipahi in the kasaba”, which can occasionally be noticed in the official documents, indicate that gradually a new status of two local Sipahis was being established, whereby they lost a part of their income on which they became accustomed in the preceding period. It could be said that the mentioned conflict, to a certain degree, reflected the clash of interests, from one side between the timar-sipahi organization as the primary bearer of conquering military operations, in which Sipahis and soldiers from non-urban areas took part, and on the other between the newly established institution of waqf as the bearer of the new urban development of the privileged town area. Namely, the waqf of the Kızlar Aga, beside having significant capital from the beginning, was also given the right to collect the tenth from the waqf estates by the state authorities, and it later received the tenth which was introduced again after the clearing of certain endowed land lots which were, at the time of endowment, not cleared. In that way the waqf was given a significant part of income such as those which were previously given to the Sipahi as the revenue which held the timar system in power.